

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 46., BR. 2., 41.–80., ZAGREB, PROSINAC 1998.

ZABLUDE O ISTOČNOHERCEGOVAČKIM GOVORIMA KAO
DIJALEKATNOJ OSNOVICI HRVATSKOGA KNJIŽEVNOGA JEZIKA¹

Mario Grčević

Dijalekatnom osnovicom književnoga jezika naziva se onaj organski idiom koji je kroz književnojezičnu izgradnju i kroz standardizacijske procese uzdignut na razinu književnoga jezika. Josip Lisac u skladu s time navodi da

od dijalekatne osnove standardni jezik preuzima glasovlje, osnovna gramatička pravila i osnovni leksik; tijekom standardizacije tomu se priključuje i civilizacijsko-jezična nadgradnja, a u nju, uz ostalo, ulazi intelektualni rječnik i terminologije.²

- 1 Osnovne teze iz ovoga članka predstavio sam u predavanju "Nekoliko napomena o klasifikaciji štokavskih govora i opisu dijalekatne osnovice hrvatskoga književnog jezika" koje sam održao na 4. *hrvatskome filološkome skupu* u Opatiji (25. 6. – 27. 6. 1998.). O njima sam djelomice govorio i u uvodnome izlaganju "Slavističke predodžbe o južnoslavenskom jedinstvu" na 30. jubilarnome susretu Hrvatskoga akademskoga saveza u Thüringenu (29. 5. – 1. 6. 1998.) te u predavanju "O ključnim problemima hrvatskoga jezika" na završnoj svečanoj sjednici učitelja Hrvatske dopunske škole u Stuttgartu (11. 7. 1998.). Zahvaljujem se tajniku Organizacijskoga odbora Hrvatskoga filološkoga skupa u Opatiji dr. Milanu Nosiću što se je složio s time da se članak objavi najprije u *Jeziku*.
- 2 J. Lisac, *Leksička norma i hrvatska narječja* – In memoriam Mirjani Šokoti, *Kolo*, VIII., 1., 1998., str. 31.–39.; str. 34. Hrvatska književnojezična nadgradnja, nadodaje Lisac, oblikovana je na temelju kajkavske, čakavske i štokavske baštine, i to zato što je hrvatski književni jezik nasljednik sve tronarječne baštine i svih njenih vrijednosti.

D. Brozović objašnjava da svaki književni jezik ima svoju dijalekatnu osnovicu "od koje je nekoć bio uzajmio ili neizravno (tj. preko kakva interdijalekta), materijalnu podlogu (tj. supstanciju i strukturu) na kojoj će se odvijati standardizacijski procesi."³

U novije su vrijeme pojedini hrvatski jezikoslovci ponovno počeli ponavljati i oživljavati tezu koja glasi da dijalekatnu osnovicu hrvatskoga književnog jezika čine istočnohercegovački govori.⁴ Posljednji ju je obznanio Josip Lisac 1998. godine. On tvrdi:

Dijalekatnom osnovicom hrvatskoga standardnoga jezika dva su novoštokavska dijalekta, u većoj mjeri istočnohercegovački, osobito njegovi zapadni govori, u manjoj mjeri zapadni bosanskohercegovački dijalekt.⁵

Da teza o svezi istočnohercegovačkih govora i hrvatskoga književnog jezika ipak nije neosporena, kaže Ivo Pranjković time što njezine osporavatelje upozorava da bi svojim negativnim stavom prema njoj hrvatskomu književnom jeziku mogli nanijeti veću štetu nego što mu je nanijela prisilna unifikacija i unitarizacija u jugoslavenskim vremenima:

Mora se naime konstatirati da danas u Hrvatskoj ima pojava (suprotnoga predznaka) za koje također valja reći da su u neskladu s činjenicama. Jedna od takvih činjenica glasi: za osnovicu i hrvatskog i srpskog standarda, unatoč svim njihovim samosvojnostima i različitim kulturnopovijesnim okolnostima u kojima su se izgrađivali, odabran je jedan (isti) dijalekt, pa čak u neku ruku i »poddijalekt« (tzv. istočnohercegovačka novoštokavština). Budemo li se ponašali tako da tu činjenicu, svjesno ili nesvjesno, zaobilazimo ili da je uopće

-
- 3 D. Brozović, Sociolingvistička situacija i problemi jezične standardizacije u slavenskome svijetu XVIII. stoljeća, (posebni otisak), *Radovi, Razdio lingvističko-filološki* (7), I. dio: Referati za VII. međunarodni kongres slavista, Zadar, 1973., str. 17.–35.; str. 19. Usp. također D. Brozović, Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti, A. Flaker, K. Pranjić, *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb, 1978., str. 9.–83.; str. 16.–17.
 - 4 I to unatoč tomu što se je već 70-ih i 80-ih godina činilo da će se prestati ponavljati u jezikoslovnoj literaturi. Usp. npr. Babićevu primjedbu iz 1985. da se je "prije" isticalo kako istočnohercegovačko narječje čini najužu osnovicu hrvatskoga književnog jezika: S. Babić, Štokavština i današnji književni idiomi na njoj utemeljeni, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 7., Zagreb, 1985., str. 13.–27.; str. 14.
 - 5 J. Lisac, Leksička norma i hrvatska narječja, str. 33. Usp. također J. Lisac, Dijalekatska osnovica u jeziku hrvatske dopreporodne drame, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 10., Zagreb, 1997., str. 71.–84.; str. 73. I u knjizi *Hrvatski jezik*, kojom domaća kroatistika svjetskoj slavistici predstavlja osnovne spoznaje o hrvatskome jeziku, iznosi J. Lisac ista stajališta. Usp. *Hrvatski jezik*, Ur. M. Lončarić, Opole, 1998., str. 189.

ne smatramo činjenicom, mogli bismo hrvatskom standardnom jeziku sami nanijeti više štete nego što mu je nanijela prisilna unifikacija i unitarizacija.⁶

Lisac smatra da su migracije glavni razlog tomu što dijalekatnom osnovicom suvremenoga hrvatskoga književnog jezika nisu postali čakavski govori. Jasno je, kaže, da bi čakavština kao dijalekatna osnovica hrvatskomu standardnomu jeziku bila u lingvističkom smislu dobro ili, precizno rečeno, najbolje rješenje, no nejezični su momenti bili odlučujući da je razvoj bio drugačiji. S “nejezičnim momentima” Lisac se odnosi, objašnjava, prvenstveno na seobe i izmjene dijalekatnih odnosa na veliku području hrvatskoga organskoga tipa.⁷ Očito je, napominje u svojoj knjizi *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*, “da štokavske utjecaje primaju i čakavski pisci sjevernijih predjela sve do sjevernodalmatinskoga prostora, što je uglavnom sve uvjetovano posljedicama migracijskih promjena.”⁸ Takva gledišta, iako raširena, također nisu neosporena. U radovima u kojima se na temelju lingvističkih analiza donose zaključci o pitanju zašto je štokavština umjesto čakavštine postala dijalekatnom osnovicom hrvatskoga književnoga jezika, migracijama se pripisivana uloga ili umanjuje ili pak potpuno niječe.

Proučavajući jezik Petra Hektorovića, Aleksandar Mladenović upozorava na to da su “izvesni štokavizmi u njegov jezik mogli ući preko štokavske narodne poezije, koja je neosporno bila popularna i kod naših ljudi u primorju, a ne samo neposrednim uticajem štokavskog življa na čakavsko.”⁹ Dušanka Ignjatović pak na svoje pitanje zašto su čakavci “iznevjerili” stariju čakavsku tradiciju i u potpunosti se priklonili štokavskoj, odgovara govoreći o svjesno planiranim promjenama u okvirima protureformacije te o rezultatima konvergentnoga hrvatskoga književnojezičnog razvoja, a ne o rezultatu migracijskih promjena.¹⁰ Da to što opisuje ne može biti smatrano ni neizravnom posljedicom migracija, pored drugih mnogobrojnih primjera pokazuje nam i jezik Dešićeva molitvenika *Raj duše*¹¹ koji je bio pripremljen za Katarinu Zrinsku na krajnjem

6 I. Pranjković, *Jezikoslovna sporenja*, Zagreb, 1997., str. 152.

7 J. Lisac, *Leksička norma i hrvatska narječja*, str. 32.

8 J. Lisac, *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*, Zagreb, 1996., str. 111.

9 A. Mladenović, *Jezik Petra Hektorovića*, Novi Sad, 1968., str. 197.

10 Usp. D. Ignjatović, *Jezik štampanih dela Jerolima Filipovića franjevačkog pisca XVIII veka*, Biblioteka južnoslovenskog filologa, 5., Beograd, 1974., str. 153.–157.

11 N. Dešić, *Raj duše*, Padova, 1560. (pretpisak: Rijeka, 1995. s dodatkom *Raj duše s motrišta našega vremena* M. Muguša i J. Vončine i *Dešićev Raj duše – prvo tiskano latiničko djelo hrvatske pučke teologije* F. E. Hoška). Tiskanje Dešićeva molitvenika u tiskari koja je tiskala (i) hrvatske protestantske knjige završeno je još za vrijeme trajanja Tridentuskoga koncila pa taj molitvenik po vremenu svoga pojavljivanja stoji na razmeđu kasnosrednjovjekovne i rane poslijetridentske crkvene literature (F. E. Hoško, *Dešićev Raj duše – prvo tiskano latiničko djelo hrvatske pučke teologije*, str. 88.–89.).

hrvatskome zapadu (vjerojatno) već krajem 1. polovice 16. stoljeća. Čitajući Dešića, unatoč nekim njegovim kajkavskim i čakavskim posebnostima, ne će nam se činiti da se njegov jezik bitno razlikuje od Bandulavićeve, Divkovićeve ili Kašićeve štokavštine, također ga ne ćemo osjećati udaljenijim od suvremenoga hrvatskoga književnog jezika nego što bi to bio slučaj s jezikom štokavskih pisaca njegova vremena. Uzmemo li u obzir vrijeme u kojem je nastao i svrhu u koju je napisan, sasvim je jasno da se jezično približavanje tog molitvenika ondašnjim štokavskim crkvenim djelima ne može objasniti migracijama.

Uvjerenje da je zbog migracijskih promjena štokavština postala osnovicom hrvatskoga književnog jezika nastalo je zbog utjecaja nekoć vrlo popularne teze koja glasi da je u tzv. predmigracijskome razdoblju čakavština bila hrvatsko, a štokavština srpsko narječje te da je štokavsko narječje postalo najraširenije južnoslavensko narječje zbog "asimilacijske snage" njegovih izvornih govornika. Ta je teza nastala u 19. stoljeću pošto su jezikoslovci za neke diskriminante (među ostalima i ikavski refleks staroga jata) koje se nalaze u čakavskim i štokavskim govorima, pomislili da su prvotno bile isključivo čakavske pa su prema njima pokušali odrediti, pozivajući se nerijetko i na Porfirogenetove podatke o postojbinama Srba i Hrvata, stare granice čakavskoga narječja. Neki su jezikoslovci povjerovali da je nekadašnja granica čakavštine sezala do ili čak i preko Drine i sve do Albanije, no budući da čakavaca u njihovo vrijeme na tome prostoru "više" nije bilo, zaključili su da su oni nestali pod valovima štokavaca koji su navodno navaljivali s raznih strana, najviše s istoka. Pri takvim se razmišljanjima nije uzimalo u obzir da kategorije dobivene sinkronijskim opisom suvremenoga stanja ne moraju biti istovjetne s kategorijama u prijašnjim razdobljima, što znači da se ne mogu kategorično tražiti nekadašnje granice nečega što u ranije doba nije postojalo u onome smislu u kojem postoji u vrijeme postavljanja samoga pitanja. Da za starija vremena nije moguće između štokavštine i čakavštine povući granicu, vidi se na tome što su se i u onim govorima iz kojih su se razvili suvremeni štokavski govori nekoć nalazile i one osobine koje danas smatramo čakavskima ili neštokavskima, odnosno da se i u suvremenim štokavskim govorima kao autohtone pojave nalaze osobine koje su duže vrijeme bile smatrane izvorno čakavskima. To važi i za diskriminantu j [$d̥$] < dj^* koja je slovila kao glavna i pouzdana diskriminanta za sinkronijsko i dijakronijsko razlikovanje štokavštine i čakavštine i za koju se je prije pretpostavljalo da se u štokavskim govorima nalazi ili kao dio čakavskoga supstrata ili kao odraz vanjskoga utjecaja čakavštine na štokavštinu.¹²

Znajući da je to sve skupa tako, P. Ivić napominje "da nije sasvim umesno

12 Usp. A. Peco, Jedna fonetska specifičnost centralnobosanske šćakavštine, *Južnoslavenski filolog*, XLVIII., Beograd, 1992., str. 95.–109.

pitanje gde je bila granica ova dva narečja u Srednjem veku.”¹³ No ipak, mnogi su dijalektolozi tomu pitanju posvetili veliku pozornost, a neki su uložili mnogo truda da svojem čitateljstvu približe misao da je čakavština izvorno hrvatsko, a štokavština srpsko narječje (među njima i oni koji su znali da nije tako). Među razlozima zbog kojih je raspodjela srednjojužnoslavenskih govora¹⁴ postala takvom kakva jest, migracijama sigurno pripada jedna od glavnih uloga, no pokušaji da se sve posebnosti u raspodjelama govornih tipova i granica pojedinih izoglosa, pa čak i sama književnojezična situacija na srednjojužnoslavenskome govornome području, pokušaju objasniti samo migracijama ili prvenstveno migracijama, znatno ometaju daljnji razvoj znanstvenih spoznaja.

Zajedno s drugim kroatistima Josip Lisac polazi od toga da standardno razdoblje suvremenoga hrvatskog književnog jezika počinje u sredini 18. stoljeća, no govoreći o temeljnim piscima toga vremena ne spominje da im je jezik osnovan na istočnohercegovačkim govorima. To nije slučajnost, već odraz činjenice što stvarno nije tako.

Govoreći o ilircima, Josip Vončina ističe da se (ni) oni “nisu u pitanju jezika temeljili na ruralnim istočnohercegovačkim govorima što ih je osnovicom srpskoga književnog jezika ustrajno promicao Karadžić”. Vjerojatno zato što Vončina izrazu “istočnohercegovački” pripisuje drukčije značenje nego Lisac, on nadodaje da su ilirci svoje “viđenje općega hrvatskoga književnog jezika usidrili u zapadnu, pod dojmom tamošnjih vrhunskih uzora, pjesništvom njegovanu novoštokavsko-jekavsku narječnu osnovicu”.¹⁵

Branka Tafra u članku “Dijalekatna osnovica “ilirskoga” jezika” zaključuje da na početku ilirskoga preporoda kao hrvatska književnojezična norma funkcionira (novo)štokavština bez određivanja organskoga idioma, a da se tek kasnije počinje govoriti da je hercegovački govor osnovica hrvatskoga književnoga jezika, no to uglavnom u svezi s fonološkom normom (akcenti, izgovor jata, genitivnoga *h*). Samo ga je Marčetićevska škola, kaže Tafra, pokušala sabiti u vukovski kanon.¹⁶ Na temelju Tafrinih izlaganja može se zaključiti da hrvatski književni jezik u 19. stoljeću nije utemeljen na istočnohercegovačkim govorima.

Oni navodi u jezikoslovnoj literaturi koji izravno govore o tome kada su i kako istočnohercegovački govori počeli služiti kao osnovica književnog jezika, upućuju uglavnom na to da je na njima najprije V. S. Karadžić utemeljio svoj

13 P. Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika*, Novi Sad, 1956., str. 32.

14 Pitanje čime je uvjetovana potreba da se kajkavski, čakavski, štokavski i torlački govori izdvoje od svojih drugih susjednih govora i smjeste u zasebnu cjelinu, do sada nije u cijelosti razjašnjeno pa se o njemu nerijetko iznose stajališta koja sa spoznajama povijesne dijalektologije nisu uskladiva.

15 J. Vončina, Kačić i hrvatski jezik, *Vijenac*, 116./VI., 18. 6. 1998., str. 12.

16 B. Tafra, *Jezikoslovna razdvojba*, Zagreb, 1995., str. 153.

književni jezik, a da su ih nakon njega, zahvaljujući njegovu posredstvu, počeli upotrebljavati i Hrvati. U skladu s time M. Radovanović, koji smatra da osnovicu "srpskohrvatske jezične norme" čine istočnohercegovački govori, objašnjava da se je "Vukova norma" vremenom modificirala pa se je "u srpsko-hrvatskom jezičkom standardu" "uz (i)jekavski istočnohercegovački" "kao ravnopravna mogućnost pojavio ekavski izgovor".¹⁷

Iako se shvaćanje o tome da je Karadžić svoj jezik utemeljio na istočnohercegovačkim govorima osniva na ozbiljnim argumentima, treba pri njegovu prihvaćanju uzeti u obzir i to da se odnos Karadžićeva jezika prema njegovoj dijalekatnoj osnovici mijenjao tijekom vremena i da mu jezik nije preslika nekog određenog lokalnog organskog idioma. Još nije detaljno ispitano u kojoj se je mjeri Karadžić povodio za rješenjima u dopreporodnome hrvatskome štokavskome književnom jeziku, no postoje ozbiljni razlozi koji nas upućuju na to da je postavljanje tog pitanja opravdano. Poznato je da se je Karadžić oblikujući svoju književnojezičnu nadgradnju čvrsto oslanjao na hrvatsku književnojezičnu tradiciju,¹⁸ pa već zbog toga ne izgleda vjerojatnim da njegovi dotični uzori nisu odigrali nikakav utjecaj na njegov izbor onoga što se preuzima iz dijalekatne osnovice. Uglavnom, pored toga što je jezik ondašnjih vodećih kulturnih srpskih krugova proglašavao "najpokvarenijim i najružnijim srpskim narječjem" (nije se ustručavao na sličan način ocjenjivati i govor seljaka s njihova područja) i što je pozivao Srbe da se ugledaju u štokavski književni jezik "braće zakona Rimskoga", nisu pronađene važnije regionalne dijalekatne *zasebnosti* Karadžićeva užeg ili šireg zavičaja koje bi on trajno zadržao u svome jeziku.¹⁹

17 M. Radovanović, *Sociolingvistika*, Beograd, 1979., str. 87.

18 Na tu se činjenicu upozorava u mnogim starijim i novijim radovima. Usp. npr. sljedeće radove i u njima navedenu literaturu: Vladimir Horvat, Vukov "Srpski rječnik" (1818.) prema rječnicima isusovaca leksikografa Kašića (1599?), Mikalje (1649.), Habelića (1670.), Dela Bele (1728.) i Jambrešića (1742.), *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 17., 1988.; Nataša Bašić, *V. S. Karadžić između jezikoslovlja i politike*, Zagreb, 1991.; M. Grčević, Hrvatski udjel u Karadžićevu prijevodu Novoga zavjeta, *Jezik*, 44., 2., 1996., str. 53.–63. (njemački prijevod: Der kroatische Anteil in Karadžićs Übersetzung des Neuen Testaments, *Die slavischen Sprachen*, 56., 1998., str. 63.–82.) i poglavlje "Hrvatski književni jezik i V. S. Karadžić" u knjizi M. Grčević, *Die Entstehung der kroatischen Literatursprache*, Vrela i prinosi za hrvatsku kulturnu povijest/Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte, 8., Böhlau, Köln/Weimar/Wien, 1997. (Knjiga je iz tiska izašla krajem 1996. godine.)

19 Usp. A. Peco, Jedno poređenje Vukova jezika sa govorima jekavske Hercegovine, *Južnoslovenski filolog*, Beograd, 1963.–1964., 26., 1.–2., str. 177.–218.; A. Mladenović, Jezičke osobine Vukovog kraja iz 1861. godine, *Južnoslovenski filolog*, (...)

Razmišljajući o dijalekatnoj osnovici Karadžićeva jezika i tražeći za nju pravo ime, ne možemo a da ne spomenemo da bi, ako ju već zovemo *istočnohercegovačkom*, bilo primjereno zvati ju i *crnogorskom*. Pozivajući se na Karadžićevo crnogorsko podrijetlo i jezični crnogorski karakter njegova zavičaja, Vojislav Nikčević ističe:

Sjeverozapadni govori crnogorski moraju nositi crnogorsko a ne hercegovačko ime zbog toga što sjeverozapadna Crna Gora u svakome pogledu, državnome, administrativnome, geografskome, nacionalnome, etnografskome, kulturnome, lingvističkome, predstavlja integralni dio crnogorske teritorije. Oni moraju nositi crnogorsko ime i zbog toga što nijesu privjesak hercegovačkih govora, nego matična baza i njima i jeziku književnome koji je Vuk normirao.²⁰

Danas, objašnjava Nikčević, nikomu normalnome ne pada na pamet da govore pojedinih oblasti i pokrajina, koje su čak i po više stoljeća bile pod vlašću tuđinskih osvajača, naziva njihovim imenom. Zbog toga napominje:

A to što je u vrijeme kad je Vuk živio i radio sjeverozapadna Crna Gora, kao uostalom i prostrani dijelovi drugih naših oblasti, na primjer srpskih i hrvatskih, pripadala Hercegovačkome sandžakatu, tj. bila pod turskom upravom, to nije razlog da se njezini govori nazivaju »hercegovačkim« imenom. [...] Uostalom, naziv »hercegovački« imao je u Vukovo vrijeme drukčije značenje od onoga što ga danas ima, pa ga je kao takvog u nauci još davno trebalo napustiti, (kao što su napušteni mnogi drugi termini, npr. »Južna Srbija« za Makedoniju).²¹

Na temelju Nikčevićevih objašnjenja može se zaključiti da znanost izraz "hercegovački" u njegovu spornome značenju nije odbacila prvenstveno zato što joj je bio potreban za podupiranje "velikosrpskih lingvističkih ideja"²², drugim riječima zato da bi se dio crnogorskih govora mogao proglasiti privjeskom govora istočnohercegovačkih Srba. Ovdje nije potrebno ulaziti u to koji su Nikčevićevi argumenti sasvim a koji manje prihvatljivi, već je dovoljno reći da

(...) 1963.–1964., 26, 1.–2., str. 293.–336.; B. M. Nikolić, Današnji tršićki govor, *Južnoslovenski filolog*, 1958., 23., str. 263.–274.; B. M. Nikolić, Odnos današnjeg tršićkog govora prema Vukovom jeziku, *Južnoslovenski filolog*, 1963.–1964., 26., 1.–2., str. 151.–176.; J. Vuković, Govor Pive i Drobnjaka, *Južnoslovenski filolog* 17., 1938.–39.; J. Vuković, Akcenat govora Pive i Drobnjaka, *Srpski dijalektološki zbornik*, 10., Beograd, 1940.; usp. također P. Ivić, *Srpski narod i njegov jezik*, Beograd, 1986., str. 317.–321.

20 Vojislav Nikčević, Čiji je takozvani Vukov jezik?, *Kritika*, 12., 1970., str. 370.–385.; str. 385.

21 V. Nikčević, n. dj., str. 373.

22 V. Nikčević, n. dj., str. 370.

razlozi zbog kojih crnogorske novoštokavske ijekavske govore nazivamo “istočnohercegovačkima” nisu uvjerljiviji od onih zbog kojih bismo te iste govore, skupa s onima istočne Hercegovine, mogli zvati “crnogorskima”. No ako bi netko prihvatio te argumente i ujedno prihvatio tezu o istočnohercegovačkoj podlozi hrvatskoga književnog jezika, onda bi dijalekatnu podlogu hrvatskoga književnog jezika morao nazivati “crnogorskom”.

Prihvatimo li da se hrvatski književni jezik temelji na istočnohercegovačkim govorima, moramo se upitati zašto i od kada je to tako. Ako bi ta teza bila točna, mogli bismo zaključiti da je hrvatski književni jezik u 19. ili 20. stoljeću dobio novu (današnju) dijalekatnu osnovicu i time u svojem razvoju doživio prijelom od vjerojatno epohalne važnosti. Mnogi slavisti razmišljaju upravo na taj način, a jedan me je nedavno opomenuo da sam se umjesto da kritiziram Leskiena zbog izjave da su tijekom 19. stoljeća Karadžićevim posredstvom svi “srpskohrvatski” govornici prihvatili jedan u užem smislu srpski govor kao svoj književni jezik, trebao upitati zašto i suvremeni hrvatski jezikoslovci, iako ne baš tako jasno i glasno, tvrde ipak isto. On ne želi, kazao je, provocirati Hrvate, no zbog napretka u znanosti trebaju se napokon i oni upitati kako i zašto su upravo istočnohercegovački govori, koji su uglavnom srpski, postali temeljem na kojem je izgrađen suvremeni hrvatski književni jezik.

U našoj diskusiji koja se je najprije razvila o pitanju što je u hrvatskome književnom jeziku istočnohercegovačkog podrijetla, a što nije, a potom i o značenju izraza “istočnohercegovački”, glavna se je riječ na početku vodila o novoštokavskome naglasnome sustavu i ijekavskome refleksu staroga jata. (Oni predstavljaju osnovna obilježja za određivanje istočnohercegovačkih govora.) Za ostale je jezične karakteristike moj sugovornik primijetio kako “nije sasvim sigurno” jesu li ili nisu istočnohercegovačkoga podrijetla, i to zato što ih se može naći i u neistočnohercegovačkim govorima. Iako je i za naglasni sustav hrvatskoga književnog jezika naposljetku prihvatio da “nije u potpunosti točno” poistovjetiti ga s istočnohercegovačkim²³ samo zato što oni u usporedbi s nenoštokavskim naglasnim sustavima tvore cjelinu, nikako se nije htio složiti s time da na sličan način treba sagledavati i pitanje ijekavskoga refleksa staroga

23 Novoštokavski naglasni sustav autohtono se je razvio i u novoštokavskim ikavskim govorima kojima govore pretežito Hrvati, među ostalim i oni u Dalmaciji i Lici. Zbog toga nije začudujuće što ga je prvi opisao upravo lički ikavac Šime Starčević, a ne neki istočni Hercegovac. Hrvatski akcentolozi smatraju da se najuža osnovica suvremene hrvatske naglasne norme ne nalazi u novoštokavskim ijekavskima, već upravo u novoštokavskim ikavskim govorima i da se oslanja i na prednovoštokavska naglasna stanja hrvatskih idioma (usp. npr. S. Vukušić, *Prednovoštokavsko prenošenje naglasaka i njegovi odrazi u hrvatskoj standardnoj prozodiji*, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 9, Zagreb, 1995. str. 101.–105.).

jata. U starijem se hrvatskome književnom jeziku ijekavski refleks staroga jata pojavljuje uglavnom u pisaca s dubrovačkoga i istočnobosanskoga govornog područja i njihovih sljedbenika. U radovima u kojima se proučava jezik ikavskih pisaca koji upotrebljavaju ijekavizme, njihovi se ijekavizmi tumače uglavnom kao rezultat utjecaja njihovih književnojezičnih uzora i autohtonih jezičnih razvoja. Primjerice, glede ijekavizama u jeziku Ivana Ančića, Svetozar Marković zaključuje da su oni "rezultat književnog uticaja južnog narečja, na kome (...) imamo bogatu literaturu".²⁴

Pošto sam svojemu sugovorniku rekao da se je ijekavski refleks staroga jata u suvremenome hrvatskome književnom jeziku ustalio zahvaljujući utjecaju jezika dubrovačke književnosti, a ne zato što su istočnohercegovački Srbi ijekavci, odvratio mi je da je i dubrovački govor samo dio istočnohercegovačkoga, a prema tome je i ijekavski refleks staroga jata u hrvatskome književnom jeziku istočnohercegovačkoga podrijetla. Na upit zašto on misli da dubrovački govor pripada istočnohercegovačkim govorima, odgovorio mi je da je Dubrovnik tijekom prošlih stoljeća masovno naseljavan iz istočne Hercegovine. Zahvaljujući tim migracijama, nastavio je pozivajući se i na hrvatske izvore, štokavski je postao najraširenije južnoslavensko narječje, a jezik je hrvatske starije književnosti štokaviziran. Bez srpskih odnosno vlaških migracija, smatra, on bi u svojoj cjelini vjerojatno ostao čakavski, što znači da se ni danas hrvatski književni jezik ne bi temeljio na istočnohercegovačkim govorima. Povrh toga današnji je hrvatski istočnohercegovački jezik, kazao je moj sugovornik na kraju svoje argumentacije, rezultat činjenice da su tijekom 19. stoljeća Hrvati preuzeli jezik Vuka Stefanovića Karadžića. S preuzimanjem su započeli već 1836. godine, kada su se prema njegovu uzoru odlučili za štokavštinu kao dijalekatnu osnovicu, a potpuno su ga preuzeli krajem 19. stoljeća kada su hrvatski vukovci, pa i uz proteste hrvatske javnosti, Hrvatima nametnuli njegov jezik i pravopis.

Većina pitanja koja se u opisanome surječju postavljaju već su odavno dosta dobro razjašnjena i u stvari ne bi smjelo biti nužno ovdje o njima posebno raspravljati. To što ipak tako jest i što dosadašnja razjašnjenja mnogi jezikoslovci ne uvažavaju na zadovoljavajući način, pokazuje nam da imamo posla ne samo s duboko ukorijenjenim jezikoslovnim zabludama²⁵, već ujedno i s jezikoslovnim nemarom.

Prva slavistička generacija, koju je predvodio J. Dobrovský, nije raspolagala potrebnim teorijskim postavkama niti je dovoljno dobro poznavala juž-

24 S. Marković, Jezik Ivana Ančića (bosanskog pisca XVII veka), *Srpski dijalektološki zbornik*, 12., Beograd, 1958., str. 136.

25 Pod jezikoslovnom zabludom razumijevam one tvrdnje koje su očito pogriješne, no koje su se zbog stalnog ponavljanja i zbog ugleda njihovih ponavljača čvrsto usadile u širu jezikoslovnju svijest.

noslavensku dijalekatnu situaciju da bi mogla točno podijeliti njezina narječja odnosno jezike. Povrh toga, Dobrovský se je pri diobi južnih Slavena i njihovih jezika povodio za željom da srpskomu etnikonu "povrati" barem dio nekoć mu, prema njegovu uvjerenju, navodno pripadajuće goleme važnosti. Zato se činjenica što se u njegovim diobama južnoslavenskih naroda i jezika jezične karakteristike relativno rijetko navode (iako se u proklamativnim, općim izjavama proglašuju odlučujućima) ne može objašnjavati samo time što mu je poznavanje jezične situacije bilo nedostatno, već se mora uzeti u obzir i to da je i sam znao da podjela naroda za koju se zalaže pod utjecajem teze o njihovoj srpskoj monogenezi nije u skladu s dostupnim mu lingvističkim kriterijima.

Pokušaj J. Dobrovškoga da južne Slavena podijeli na "Hrvate" (kajkavci i Slovenci) i "Srbe" (čakavci, štokavci, torlaci, Bugari i Makedonci), rezultirao je nakon intervencije J. Kopitara time da se je hrvatsko ime u ondašnjem jezikoslovlju počelo upotrebljavati samo još kao toponim. Dok je svojom intervencijom Kopitar Hrvatima nanio uglavnom štetu, Bugarima je znatno pripomogao da se riješe slavističkih zabluda o njihovoj "srpskoj" pripadnosti. Da bi naime uopće mogao postaviti tezu o slovenskome karakteru starocrkvenoslavenskoga, morao ih je odijeliti od Srba i proglasiti ih zasebnim narodom (koji je nekoć bio "slovenski"). Zato što se je za bugarski jezik lako dalo uvidjeti da nije istovjetan sa srpskim odnosno servskim²⁶, znanost je bila voljna prihvatiti da Bugare ne treba proglašavati Srbima. Problem hrvatskoga jezika slavisti su s Kopitarom i Šafaříkom na čelu, nakon pokušaja da ga potpuno zaniječu, 30-ih godina počeli rješavati uvođenjem izraza "srpskohrvatski" (umjesto "srpski") kojim su nazivali, sagledavajući ih kao cjelinu, štokavske i čakavske govore. No taj je razvoj zaustavljen time što se je gotovo u isto vrijeme došlo do spoznaje da čakavski i štokavski govori ne tvore jednu sinkronijsku cjelinu, već dvije, na temelju čega se je razvila misao da je čakavština izvorno hrvatski, a štokavština srpski jezik.

Zato što je dakle u očima slavistike u 19. stoljeću štokavština slovila kao onaj dio "srpskoga jezika" kojemu se pomoću njoj "racionalnih" argumenata njegovo puno "srpstvo" nikako ne može osporiti (što se je moglo u slučaju bugarskih, slovenskih, kajkavskih, a kasnije djelomice i čakavskih govora), a kajkavština uglavnom kao dio slovenskoga, ondašnji su slavisti hrvatski književnojezični razvoj u vrijeme hrvatskoga narodnoga preporoda shvaćali tako kao da su "tzv. Hrvati" (kajkavci) preuzeli "srpski jezik"²⁷ a na temelju činje-

26 Upotreba dvaju različitih oblika srpskoga imena (no ne onih kojima se služi Dobrovský) u različitim značenjima pojavljuje se prvi put u Porfirogeneta.

27 Usp. M. Grčević, Zašto slavistika 19. stoljeća nije priznavala postojanje hrvatskoga jezika? Uzroci i posljedice, *Jezik*, 45., 1., 1997., str. 3.–28. i Karadžićeva gledišta o hrvatskome jeziku u slavističkome okružju, *Jezik*, 45., 2., 1997., str. 41.–58. (...)

nice da su u hrvatskome prihvaćena neka rješenja za koja se je zalagao i Karadžić, ujedno su počeli vjerovati da je taj “srpski jezik” koji su Hrvati “preuzeli” kodificirao osobno on. Dakle, pri razjašnjenju pitanja kako je nastala teza koja glasi da su Hrvati preuzeli “srpski jezik”, imamo posla s prvotno dvjema različitim zabludama koje su se naknadno stopile u jednu cjelinu.²⁸ Tek u ovome stoljeću toj se je cjelovitoj dvojini pridružila u punoj mjeri i treća jedinica, krilatica o srpskim “istočnohercegovačkim govorima” kao dijalekatnoj osnovici hrvatskoga književnog jezika koja je zablude još više pomutila i time ih učinila teško uhvatljivima.

I nakon što je znanost utvrdila zasebnost čakavštine, podjela čakavštine i štokavštine u smislu podjele na “hrvatski” i “srpski” nije pustila vrlo duboke korijene. Mnogi su slavisti naime i dalje i čakavštinu nastavili obuhvaćati pojmom “srpski jezik” zbog utjecaja starije tradicije u kojoj je ona bila smatrana dijelom “srpskoga jezika” ili pak zato što su uzimali u obzir ubrzo nastalu spoznaju da su štokavsko-čakavske razlike rezultat uglavnom ne vrlo starih jezičnih promjena te da se čakavština i štokavština zbog toga moraju promatrati kao dva narječja jednoga jezika, a ne kao dva zasebna jezika. Pošto se je za tu spoznaju u 2. polovici 19. stoljeća, unatoč Miklošičevim suprotnim tezama, ustanovilo da ju se ne može odbaciti, slavisti su, govoreći o jeziku hrvatskih štokavaca i čakavaca, sve više osjećali potrebu da ne govore samo o “srpskome”, već ujedno i o “hrvatskome”. U tome su surječju počeli upotrebljavati izraz “srpskohrvatski”. Budući da u našoj široj javnosti još uvijek prevladavaju netočne predodžbe o povijesti tog izraza,²⁹ još ću jednom istaknuti³⁰ da se je taj izraz početkom 20. stoljeća počeo upotrebljavati kao posljedica spoznaje da

(...) (Ta dva članka tvore cjelinu pa se nadodatak “posljedice” iz naslova prvoga članka odnosi na drugu polovicu drugoga članka. Ti su članci nastali na temelju plenarnoga predavanja koje sam održao na 3. hrvatskome filološkome skupu u Rijeci.)

- 28 Stapanje tih dviju zabluda u jednu cjelinu možemo prepoznati već i u nekim primjedbama iz prve polovice 19. stoljeća, npr. u onoj u kojoj F. Zach 1844. godine kaže da hrvatski književni jezik svakim danom biva sve više “srpski” (usp. P. Šimunović, *Načertanije*, Zagreb, 1992., str. 59.–60.).
- 29 Usp. npr. članak S. Slamniga, Grijeh zvan “Serbokroatisch” ide na dušu njemačke slavistike, *Vjesnik*, 5. 10. 1998. kojim je autor s nerazumijevanjem reagirao na članak E. von Erdmann-Pandžić, Slom srpske jezične ideologije, *Vjesnik*, 28. 9. 1998. u kojem ona s pravom upućuje na to da nedavno objavljena brošura *Slovo o srpskom jeziku* razgolićuje velikosrpske jezikoslovne postavke te da je kao takva za kroatistiku sve drugo, samo ne štetna. Usp. također E. v. Erdmann-Pandžić, Njemačka slavistika nije kriva za sve, *Vjesnik*, 14. 10. 1998.
- 30 Na to sam već upozorio jednom drugom prilikom: *Die Entstehung der kroatischen Literatursprache*, 1997., str. 119.–121.

nema smisla i hrvatska narječja nazivati samo "srpskima". Dakle, i to što je Leskien, iako s popriličnim poteškoćama,³¹ umjesto svojega prijašnjega "srpski" u svojoj slovnici uveo izraz "srpskohrvatski", bilo je za ispravljanje zabluda o hrvatskome jeziku pozitivan korak. No mi to danas, čitajući Leskienu, tako ne doživljavamo zato što s jedne strane ne uzimamo u obzir da nas je slavistika do onoga vremena smatrala govornicima "srpskoga jezika", a s druge strane zato što su provoditelji velikosrpske politike vješto reagirali i taj izraz koji je prvotno imao ispravljačku ulogu ubrzo pretvorili u svoje glavno oruđe i time mu oduzeli i ono malo pozitivne konotacije koju je imao.³² Pored toga, slavisti su se tim izrazom vrlo rado koristili upravo onda kada je bila riječ o štokavskome hrvatskome dijelu "srpskohrvatskog jezika" (čakavštinu su često nazivali samo hrvatskim imenom), dok se onda kada je bila riječ o njegovu srpskome dijelu, nisu ustručavali upotrebljavati samo izraz "srpski".

Na početku hrvatskoga preporoda u hrvatskome su štokavskome književnom jeziku postojala određena dvojstva, najvažnije od njih bio je dugi refleks staroga jata. K tomu, kajkavska je sastavnica, iako ne zadugo, u hrvatskome književnojezičnome izričaju u to vrijeme bila još uvijek nazočna. Odbacivši ju u potpunosti i u štokavštini se odlučivši za ijekavski refleks staroga jata, oni koji su kodificirali hrvatski književni jezik ugledali su se prije svega u jezik dubrovačke književnosti koja je bila smatrana jednim od najvrjednijih starijih literarnih dostignuća slavenskoga svijeta. Kao što sam već napomenuo, hrvatski se je književni jezik tako ujednačavao, iako neovisno od njih, ipak u smjeru rješenja za koje se je zalagao i Vuk Stefanović Karadžić. Zbog toga su neki ondašnji suvremenici čak i pomislili da su ilirci svoj jezik oblikovali slijedeći Karadžića; da to nije tako, jasno je svakomu koji je pažljivije pročitao samo neke njihove radove. Nadolazećim slavističkim naraštajima bilo je to otežano prepoznati zato što su u drugoj polovici 19. stoljeća na hrvatsku jezikoslovnu pozornicu stupili hrvatski vukovci koji su se, nasuprot svojim prethodnicima, pozivali na Karadžića.

31 Glede tog pitanja usp. moje n. dj. str. 112.–115.

32 Izraz "srpski ili hrvatski" prvi je upotrijebio J. Dobrovský (1815.), a izraz "srpskohrvatski" J. Kopitar (1836.), no zadnja će se riječ o tome moći reći tek pošto se isključi mogućnost da je Kopitar do tog izraza došao čitajući rukopis Šafaříkove knjige *Slovanske starožitnosti* (1837.) u kojoj se on također pojavljuje. Sinkronijski i dijakronijski status hrvatskoga jezika kao zasebnog jezika i njegov odnos prema fenomenu "serbokroatizam" (L. Auburger) prikazao je L. Auburger u vrlo poučnoj raspravi *Der Status des Kroatischen als Einzelsprache und der Serbokroatismus: ein Lehrstück aus der kontaktlinguistischen Begriffsgeschichte*, *Plurilingua XIX*; W. W. Moellenken, P. J. Weber, *Neue Forschungsarbeiten zur Kontaktlinguistik*, Bonn, 1997.

Za jezik Karadžićevih djela vjerovalo se je u ono vrijeme da je više ili manje vjerna preslika “narodnog ijekavskoga jezika”, a pod utjecajem mladoslavljančarskih predodžaba o književnom jeziku, s obzirom na to da je hrvatski već bio štokavski i ijekavski, počelo se je misliti da s “narodnim ijekavskim jezikom” treba biti u najvećoj mogućoj mjeri istovjetan. Hrvatskih se je vukovaca posebno dojmio jezik narodnih pjesama koje je Karadžić objavljivao. Unatoč tomu, njihovo pozivanje na Karadžića nije predstavljalo nešto što bi se moglo smatrati prijelomom književnojezične tradicije odnosno odstupanjem vukovaca od osnovnih silnica te tradicije zato što je upravo Karadžić i u ono vrijeme slovio kao onaj kojemu je pošlo za rukom da književnojezičnu tradiciju na kojoj se je nastavio razvijati i suvremeni hrvatski književni jezik, nametne Srbima kao podlogu za njihov novi književni jezik. Ne samo zato što se je većinski dio Karadžićeva filološkoga djelovanja mogao razumjeti samo u sklopu i kao nasljedak dopreporodne hrvatske književnojezične tradicije, već ni zbog ondašnjih vladajućih jezičnopolitičkih predodžaba, hrvatski vukovci nisu imali razloga da Karadžića ne prihvate kao pripadnika vlastitoga književnojezičnoga kruga: ilirska i jugoslavenska ideja, pa i ona o zajedničkom književnom jeziku Hrvata i Srba, proizvod su upravo hrvatskih intelektualnih napora.

Zato što su vukovci ustrajali na tome da su hrvatski i srpski jedan jezik s dva imena i zato što su se pri kodifikaciji hrvatskoga književnog jezika pozivali na jezik djela Vuka Stefanovića Karadžića kojega je već u 2. polovici 19. stoljeća bio glas ekskluzivnoga neprijatelja hrvatstva, njima se je s hrvatske strane počelo prigovarati da ne zastupaju u dovoljnoj mjeri hrvatske jezične interese, već ih čak, u neku ruku, i izigravaju. Prije nego što nastavim govoriti o istočnohercegovačkoj problematici u užem smislu, potrebno je objasniti kako je do toga došlo.³³

Vukovci su djelovali u jednome vrlo složenome vremenu, oni su se na različitim razinama nalazili u veliku procjepu između staroga i novoga: u procjepu između točnih i krivih predodžaba o hrvatskome jeziku od kojih su one krive u svjetskoj slavistici u njihovo vrijeme još uvijek bile snažno zastupljene i u procjepu koji je nastao time što je cjelokupna hrvatska javnost sve više primjećivala da Srbi na hrvatske ilirske i jugoslavenske ponude gledaju sa sumnjom i nerazumijevanjem, što je bio jedan od dodatnih razloga zbog kojih se je u Hrvata pored još uvijek nazočnoga Strossmayerova jugoslavenstva sve više širio duh kojemu je klice zasadio Ante Starčević. Vukovci se nisu priklonili

33 Zbog cjelovitijeg razumijevanja problematike upućujem čitatelje da pročitaju članak S. Babića, Znanstvena podloga hratskih vukovaca, *Jezik*, 45., 3., 1996., str. 167.–174.; članak B. Tafre, O hrvatskim vukovcima iz drugoga kuta, *Jezikoslovna razdvojb*a, Zagreb, 1995., str. 154.–174.

Starčevićevim idejama, već onima za koje se je tek nakon njih sasvim jasno pokazalo da vode na pogrješne putove.

Ma kako se to nama danas apsurdnim činilo, svojevremeno isticanje vukovaca da su hrvatski i srpski jedan jezik, a Hrvati i Srbi jedan dvoimeni narod, za ispravljanje zabluda o Hrvatima i njihovu jeziku u svjetskoj slavistici, etnografiji i povjesničarstvu, imalo je izrazito pozitivnu funkciju.³⁴ Sa stajališta onih koji su djelovali u toj znanosti i izgrađivali se na njezinim učenjima, nije bilo djelotvornije mogućnosti da se tu znanost i one koji su prihvatili njezina učenja uvjeri da hrvatski štokavski jezik i narod uopće postoji. I kad govorimo o tome da su vukovci doveli Daničića u Zagreb, mi često zaboravljamo da je taj isti Srbin nekoć zastupao velikosrpska stajališta te čak i svoja djela kao "Srbin istočne crkve" provokativno posvećivao "Srbima zapadne crkve", a da se je kasnije, među prvima, ispričao zbog zabluda i umjesto o "srpskome jeziku" i "srpskome narodu" počeo govoriti i o "hrvatskome" i time ometao one koji su po svijetu zbog različitih pobuda i dalje govorili o "Srbima" kao "nadarodu" na južnoslavenskim prostorima. Dotično djelovanje hrvatskih vukovaca, naravno, ne možemo objašnjavati samo čimbenicima koji su s time u svezi, no krajnje je vrijeme da se u našim razmišljanjima i oni, koji su važniji nego što se na prvi pogled čini, počnu uzimati u obzir. Da su hrvatski vukovci u takvim okolnostima učinili i neke ustupke, mislim da nas ne treba čuditi.

Negativna percepcija vukovskih stajališta u hrvatskoj se je javnosti razvijala usporedo s razvojem novih velikosrpskih težnji u okviru kojih se je, u ime "srpskohrvatskoga jezičnog zajedništva", hrvatski jezik pokušavalo izjednačiti sa srpskim. Oni koji su branili hrvatske interese, ustajali su protiv tih pokušaja pozivajući se na činjenicu da hrvatski i srpski unatoč njihovoj jedinstvu nisu isti i na to da nema jezikoslovnog opravdanja da im se razlike zatru, a oni drugi mogli su se pozivati upravo na hrvatske vukovce i njihove argumente. To je u hrvatskoj javnosti budilo negativne osjećaje prema filološkome djelovanju hrvatskih vukovaca.³⁵

Govoreći o tome da su hrvatski vukovci navodno iznevjerili hrvatsku tradiciju i interese zato što su se pozivali na Karadžića kojega i dan danas neki smatraju utemeljiteljem velikosrpske jezične ideologije i neprijateljem Hrvata,

34 Usp. u tome smislu Jagićevu izjavu: "Dok kod nas kod kuće ima ljudi á la Starčević, koji danas grde Strossmayera, dotle ne čudimo se, ako nas nitko u vanjskom svijetu ne poštuje." Građa za povijest književnosti hrvatske, 18., *Pisma Vatroslava Jagića*, Zagreb, 1949., str. 83.

35 Strani slavisti to sve skupa uglavnom nisu shvaćali, već su puni gorčine promatrali Hrvate kojima su Srbi navodno učinili ustupak time što su pristali svoj "srpski jezik" nazvati "srpskohrvatskim", a kojega Hrvati naposljetku nastoje razbiti i u njemu stvoriti nekakav do tada nepostojeći "hrvatski".

čitatelje će vjerojatno zanimati da srpskim krugovima iz 19. stoljeća i ekstremnim srpskim emigrantskim krugovima iz ovoga stoljeća nisu glavni oslonac za njihove velikosrpske postavke bile Karadžičeve, već slavističke izjave koje sam opisao. Npr., autor knjižice *Krađa srpskog jezika – kulturno-istorijska studija* (Baden, 1964.) Lazo M. Kostić, oslanjajući se na svoje prethodnike u srpskoj filologiji, uložio je puno energije da prouči stariju slavističku literaturu te da citira među ostalim Dobrovskoga, Šafařika i Kopitara kao svoje krunske svjedoke. Navodeći njih i literaturu (i onu srpsku) koja je nastala oslanjajući se na njihovu, Kostić dokazuje da su Hrvati “ukrali” “srpski jezik” i tu “ukradenu” inačicu “srpskoga jezika” naknadno “preimenovali”. Iako je Kostić svoju knjižicu izdao povodom stogodišnjice smrti Vuka Stefanovića Karadžića za kojega kaže da je “genijalnom pronicljivošću uspeo da pronađe najčistije izvore srpskog jezika”, on se pri dokazivanju svojih teza Karadžićevim radovima ne služi, već tek kaže da slava koju je Karadžić stekao jednom narodu koji je slično govorio, nije dala mira pa je zato srpski jezik prosto “aproprisao”. Srbi su, napominje Kostić dalje u uvodniku, “do dana današnjeg, ostali verni i Vuku i svom jeziku”, te mu izražavaju “izraze svoga divljenja i svoje bezgranične vernosti.”

Na pitanje zašto se vjeruje da je Karadžić bio utemeljiteljem velikosrpske jezične ideologije i prvim negatorom Hrvata, odgovorio bih sljedeće: zato što se Karadžičevo djelovanje uglavnom sagledava izolirano i izvan slavističkoga i općesrpskoga surječja; zato što se vjeruje da je Karadžić u 1. polovici 19. stoljeća više utjecao na njegove sunarodnjake i slaviste, nego slavisti na njega i na svoje sunarodnjake; zato što se ne uzima u dovoljnoj mjeri u obzir da su ondašnji slavisti bili ne samo znanstvenici, već ujedno i ključni ideolozi panslavizma koje su vodeći kulturni krugovi pojedinih slavenskih naroda slušali s velikim poštovanjem; zato što je Karadžić svoj članak “Srbi svi i svuda” izdao u vrlo složenom povijesnom trenutku i zato što mu se je povjerovalo da ga je napisao već 1836. godine, što bi značilo da je prvi razgraničio srednjojužnoslavenska narječja, prvi eksplicitno štokavce proglasio Srbima, tim tekstom odlučujuće djelovao na pokretanje negativne recepcije ilirizma u srpskim redovima te da se je ilirska jezična koncepcija naposljetku i srušila na upravo tim člankom probuđenim lingvističkim srpstvom; zato što su hrvatski osporavatelji teza iz spomenutoga Karadžičeva članka smatrali učinkovitijim pobijati ih tako da ih pripisuju samo njemu koji nije bio na glasu kao vrsan znanstvenik; zato što su Srbi, pošto su nakon desetljetnog opiranja napokon prihvatili Karadžičeve reforme, Karadžića na svim mogućim razinama njegova djelovanja, pa i onog velikosrpskog, uzdignuli na prijestolje svojega prvaka i heroja.³⁶

36 Slično je učinjeno i s bitkom na Kosovskom polju.

Usporedimo li načine na koje se Karadžić u 1. polovici 19. stoljeća obraća Hrvatima s onim kako im se obraćaju njegovi sunarodnjaci i slavisti, vidjet ćemo da je Karadžić često obazriviji i oprezniji od njih, da se čak i ustručava govoriti o "katoličkim Srbima" jer zna da to "braću zakona Rimskoga", kako je on poglavito govorio, vrijeđa.

(Svršit će se)

HRVATSKO NAZIVLJE PRI STUPNJEVANJU SUDOVA

Mile Mamić

Začetke stupnjevanja sudbene vlasti nalazimo već u rimskom pravu, na što nas jasno upućuje postojanje i izgrađenost pravne ustanove *appellatio*.¹ Premda je dugo vrijedilo pravilo u rimskom pravu da se protiv presude koja je donesena u građanskom postupku ne može koristiti nikakvim redovitim pravnim lijekom, a u kaznenom postupku sasvim iznimno, postupnim uvođenjem izvanrednoga postupka pojavljuje se i ustanova *appellatio* kao suspenzivni i devolutivni pravni lijek: presuda donesena u prvom stupnju nije postajala pravomoćnom ni izvršivom ako bi bio izjavljen priziv, a čitav bi spor prelazio u nadležnost višega suca, koji bi postupak vodio iz početka, po svojem uvjerenju, bez obzira na presudu u prvom stupnju. U Justinijanovo doba *appellatio* postaje općom ustanovom postupnoga prava. Bila je dopuštena u svim građanskim i kaznenim presudama osim onih što ih je donosio najviši sudac, pa se po prirodi stvari nije moglo dalje komu žaliti. Latinski naziv *appellatio* kao europeizam ulazi u jezike europskoga kulturnog kruga prilagođujući se strukturi pojedinih jezika, ali se usporedno gotovo u svim jezicima pojavljuje i domaći naziv. U njemačkom npr. postoji prilagođeni europeizam *Appellation* i prevedenica *Berufung*. I u našoj pravnoj starini upotrebljavale su se riječi *apelacija*, *apelacijum*, *apelati*, kako se jasno vidi iz Mažuranićevih *Prinosa*.² Sredinom 19. stoljeća javlja se u četverojezičnom rječniku pravnih i političkih naziva hrvatski naziv *pozov*.³ U skladu s tim javljaju se i sveze *pozovni rok*

1 Ante Romac, *Rječnik rimskog prava*, Zagreb, 1975., pod riječi *appellatio*.

2 Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, pretisak, Informator, Zagreb, 1975., 6. str.

3 *Juridisch-politische Terminologie*. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe, Wien, 1853. pod riječi *Appellation* i *Berufung*.